Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51
Ağustos 2017 August 2017
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1777

TÜRKMEN EKOLÜ VE HERAT EKOLÜNÜN BİÇİMSEL KARŞILAŞTIRMA

COMPARATIVE STUDY OF TURKMEN SCHOOL AND HERAT SCHOOL IN EXTERNAL APPEARANCE

Jamaleddin TOOMAJNIA[•]

Öz

15.yy'da Timurlu Şahruh'un ölümünün ardından İran ikiye bölünür. Horasan ve doğu bölgelerinde Timurlular, Tebriz ve batı bölgelerinde Türkmenler hüküm sürer, bu saraylarda farklı düşünceler hakim olduğu için değişik üsluplarla farklı resim ekolleri oluşur. Türkmenler ticari bir resim ekolu oluştururken Timurlular, şanlı saray resimlerine devam ederler. Bu araştırmanın ana konusu karışımlı ekol olarak bilinen Türkmen Ekolüdür. Ancak aynı dönemde İran'da yaygın olan Herat Ekolü ile karşılaştırmak ve Türkmen Ekolünün, sonraki ekollere derin etkisi olmasına rağmen neden herat ekolü gibi yaygın olmamış sorusunun cevabını bulmak amacıyla, bu araştırma için, her ekolden bir ünlü resim örnek seçilmiştir, biri "Havarnak kalesi'nin Yapılması", Herat ekolünden ve diğeri "Cebrail Hazret-i Ali'nin gücünü Hazret-i Muhammed 'e gösteriyor" adlı resim, Türkmen ekolünden, Haveranname kitabından. Bu resimler biçimsel olarak analiz edilmiştir şöyle ki iki ekolun özelliklerini incelemek ve onları karşılaştırmak için resimlerin kompozisyonunun temelleri çizgisel analiz ile belirtilmiş, kompozisyonda esas faktörler bulunmuştur ve sonuçta İki ekolun temel değişik özelliklerinden, Türkmen ekolünün duygusal olması, Herat ekolunun ise rasyonel bir biçime ve mimari gibi yapılandırma özelliklere sahip olmas öne çıkmıştır. Ayrıca bu özellikler renk seçiminde ve çizgilerde kendisini daha da iyi göstermiştir. Renk ve çizgi farklılıkları bu resimlerde incelenmiş ve iki ayrı ekolun farklı bakış açıları renklerde ve çizgilerde belirtilmiştir. Analiz sırasında, Sosyal, kültürel ve syaısal ünsürlere de değinerek elde edilen en önemli sonuç olarak, Herat Ekolünun görsel kural bütünlüğü ve kompozisyon düzeni onu Türkmen Ekolündan farklılaştırdığı, anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Ekolü, Herat Ekolü, Türkmenler, Timurlular, İran Minyatürü.

Abstract

In the 15th century, after Timurid Shahrokh death, Iran is divided into two parts: Khorasan and eastern region, is ruled by Timurids, Tabriz and western region is governed by Turkmens. Consequently different painting styles are developed in these territories based on their opinion. While Timurids was fallowing their glorious Royal painting, Turkmens developed a commercial miniature style. The main concern of this research is Türkmen School which is known as mixture school too. In spite of deep influence of Türkmen School on the subsequent schools, this School had not widespread like the Herat school. In this study two famous miniatures were investigated comprehensively, miniature called "The construction of Khavarnagh Castel" represent the Herat school and "Gabriel revealed power of Hazrat-e Ali to Hazrat-e Muhammad" selected from the Turkmen school. These artworks were analyzed formalistically to examine and compare the characteristics of the two schools, linear analysis revealed that major differences exist in main factors of composition between these two paintings and basic characteristics of the these two schools were different. In contrast with Türkmen School that had emotional nature, Herat school fallowed the rational style and architectural feature. In addition, these features were better exposed in color selection and lines. Based on investigation of social, cultural, political and formalistic analysis of these two schools concluded that visual integrity regulation and strong composition of Herat School is different fromTürkmen School.

Keywords: Turkmen School, Harat School, Turkmens, Timurids, Iranian Miniature.

1. Giriş

1447 yılında Şahruh'un ölümüyle İran iki parçaya bölünür: İran'ın batısı ve Irak ve Tebriz, Türkmen hanedanı Akkoyunlular ve Karakoyunluların eline geçer ve onların en önemli devri Uzun Hasan'ın tahta oturduğu dönem başlar (1453-1478). Doğu ise Horasan ve Mâverâünnehir dâhil olmak üzere Moğol hanedanın elinde kalır. Araştırmacılara göre bu dönemin gerçek merkezi Herat olarak bilinir ve Sültan Hüseyin Baykara'nın (1470- 1506) himayesiyle ekonomi, sanat ve kültür yüksek seviyelere çıkar (Cenby, 2000: 74).

Bu dönemde minyatürde iki önemli tarz belirmiştir; birincisi, kibarlık ve inceliğiyle bilinen Herat tarzı, ikincisi asilde olsa, kaba ve fazla gelişmemiş olan Türkmen tarzı. Bu ayırt etmeler gerçek olsa da Oleg Grabar'a göre onları kesin coğrafi bir mekâna veya has bir kültür ve ayrıntılı bir toplumsal çevreye bağlanılması mantıksızdır (Grabar, 2004:120).

Daha mantıklısı bu dönemin resim tarihini düz bir tarihi çizgi üzerinde görmeden onları birkaç paralel tarz olarak algılamaktır (Grabar, 2004: 34). Bu düşünceyle ilk olarak Türkmen hükümdarlığının tarihine baktıktan sonra Türkmen ve Herat okullarındaki resim çalışmalara göz atacağız.

2. Türkmen Okulu

[•] Sanat Tarihi Doktora adayı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi

2.1. Sosyal ve Siyasal durum

15. yüzyılda İran Timur tarafından istila edilerek, İran'ın ünlü sanat merkezleri alınmış ve Semerkant önemli bir sanat merkezi olmuştur. Timur'un ölümünden sonra (1405) başkent olan Herat ve önemli bir şehir olan Şiraz'da, Timurlu sultanların himayesinde minyatür sanatı büyük bir gelişme yaşamıştır (Çağman-Tanındı, 1979: 18).

Şahruh'un ölümünden sonra gücü ele geçirmek için onun mirasçılarının arasında kan savaşı başladı. Semerkant'ın bağımsız valisi olan Uluğ Bey Herat'ı ele geçirip sanatçıları Semerkant şehrine gönderdi. Uluğ Bey'in (1394- 1449) gergin istilasından daha iki sene geçmeden oğlu, Abdüllatif tarafından tahttan indirilip1428 yılında idam edildi. Böylece yeni bir kargaşalı dönem başladı. 1450 yılında Abdüllatif de katledildi. Devamında Timur'un inşa ettiği taht Şahruh'un Ebu Sait adlı bir torununa sonra da Timur'un bir başka torunu olan, Mihrişah'a devredildi. Ebu Sait on sekiz senelik saltanatının çoğunu ülke istikrar ve düzenini sağlamakla geçirdi. Türkistan ve Horasan'a hüküm süren Ebu Sait Mazenderan ve Sistan'a hüküm edemedi.

Şekil 1: Baysungur Şehnamesinden bir resim, 1430/ 833 H, Ruyin Dej'de İsfendyar tarafından Ercasp'ın öldürülmesi

Şekil 2: Cuki Şehnamesinden bir resim, 1440/ 844 H civarında, Herat, Gostehım Ferşidverd'in kafasını kesiyor

Karakoyunlu kabileleri de İran'ın batısı ve güneyini ele geçirmişlerdi (Hasanzade, 2001: 45). İran'ı bir araya getirmek için Şahruh'un çaba göstermesine rağmen, ölümünden sonra ülke parçalandı ve Timur'un evlat ve torunları birbiri ile sürekli çatışmaya girdiler. Bu çatışmalar nedeniyle bazı gruplar da başkaldırmaya başladılar. Başkaldıranlardan biri Türkmenlerdi: Bu Türkmenler Akkoyunlu ve Karakoyunlu adları ile bilinirlerdi. Akkoyunlular başkentleri Tebriz'den Horasan ve Hazar denizin kıyısı ve ötesindeki tüm bölgelere kadar hüküm sürdüler. İran'ın değişik bölgeleri bazen Timurlular ve bazen Türkmenlerin ellerine geçtiği için, sanatçılar da sarayların himayelerine bağlı olarak iki hanedan arasında çalışmalarını sürdürdüler.

14. yy içerisinde göçebe hayatını sürdüren iki Türkmen kabile, Timurlu ve Osmanlı bölgelerinin arasında, Şam ve Musul'da yaşamış, Üveyis-i Celayirli'nin tımarcıları olmuşlardı (1341-71). Karakoyunlu Türkmenleri, bir nesilden sonra Celayirlilerin başkenti olan Bağdat'ta kendi efendilerinin tahtına geçerler. Kara Yusuf'un oğlu Şah Muhammed, 1411'den 1433'e kadar Bağdat'ta hüküm sürer. Kardeşi, Cihan Şah ise tahta oturmadan ve başkenti Tebriz'e taşımadan önce Tebriz'de hüküm sürüyordu (Binion, 1998,102).

Şekil 3: Homa ve Homayun, Hamse-i Cemali, Türkmen Okulu, Bağdat, 1465/ 870 H, 260 × 330 mm

Şekil 4: Şiir Divan'ından bir sayfa, Türkmen Ekolü, Şirvan, 1467/ 872 H, 124 × 229 mm

2.1. Dönemin önemli resim çalışmaları

Şahruh'un ölümünden (1427) Timurlu hanedanının son sultanı, Sultan Hüseyin Baykara dönemine kadar (1469) Timurlu sarayından önemli bir resim çalışması çıktığı bilinmiyor. Görünüşe göre Türkmen sarayları, Tebriz, Bağdat ve Şiraz'da, 1449 ve 1458 yılların arasında sanatçıların çalışması için, Timurlunun karmaşık durumunda olan saraylarından daha güvenli bir ortama sahipmiş. Cihan Şah, 1450 yılında hükümdarlık sahasını genişletip Azerbaycan'dan öte, İsfahan, Şiraz ve Yezd şehirlerinin de sanatçılarını kendi himayesi altına alır. Belki Cihan Şah'ın hayat boyu savaşta ve savaş meydanlarında olduğu içindir ki o dönemde sanat ve resimde özgün bir çalışma ve tarz ortaya çıkmamıştır. Bu dönem eserlerine ise İbrahim Sultan dönemine ait Şiraz'daki ressamların tarzında çalışılan Hamse-i Nizami gibi veya bazı Herat tarzında (Baysungur Mirza döneminde) yapılan eserler, örnek verilebilir.

Cihan Şah'ın asi oğlu, Pir Budak 1449 yılına ait resimlere bir düzen vermeye çalışıyordu. Pir Budak Şiraz'da hüküm sürerken babasına karşı çıkıp 1459 yılında Bağdat'i ele geçirmişti. Onun Bağdat'ta hüküm sürdüğü döneme ait resimler ile Baysungur Mirza ve Muhammed Cuki (Şekil 1,2) zamanına ait olan Herat Ekolü ve Sultan Hüseyin Baykara dönemindeki resim tarzları arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Örnek olarak 1469 da Bağdat'ta yapılan Hamse-i Cemali (Şekil 3) ile Herat resimleri arasında sanatsal bir bağ bulunmaktadır. Bu bağlantıyı, insan vücudunun oranlarında, manzara detaylarında, yaldız üzerinde filiz dolu ağaçlar ve resimlerin ince ve çok detaylı uygulamalarında görebiliriz, ama figürlerin duruşu ve ifadesi ve kitap sayfalarının süslenmesi Sultan Hüseyin Baykara sarayının resim Ekolünün ilham kaynağı olmuştur (Cenby, 2000: 74).

Burlington House'ta sergilenen ve 15. Yüzyıl İran batısına ait olan bir Hamse-i Nizami el yazması o döneme ait eserlerdendir. Önceleri güya 1463 tarihini gösteren bu kitap, bugün tamamen dağılmış ve bozulmuş durumdadır. İçerisindeki çizimlerin ölçüsü büyük, renkler güzel ve parlaktır, ama rengini biraz kaybetmiş durumdadır.

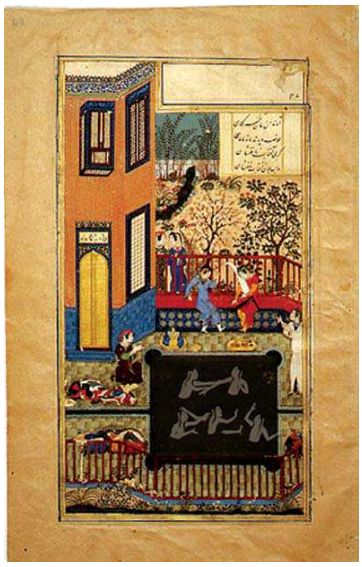

Şekil 5: Hamse-i Nizami'den bir sayfa, 1430/ 834 H, Metropoliten Müzesi, Cochran koleksiyonu

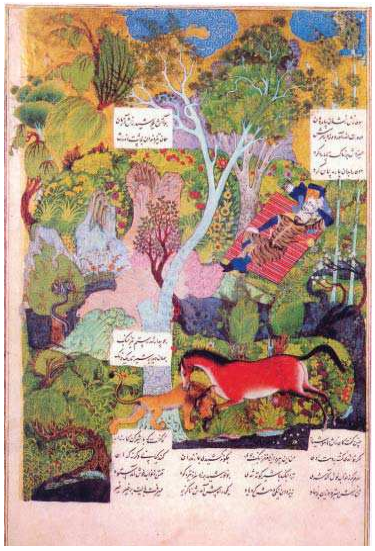

Şekil 6: Ferdevsi Şehnamesinden bir sayfa, Herat Ekolü, 1450/ 854 H, Gerigor Minasiyan koleksiyonu, Rüstem'in uykusu

Başlangıç sayfaları kitaptan kopmuştur. Resimlerdeki dal ve yapraklar güzelliğiyle ilgi çekiyorken, değişik yüz çizimleri daha önceki İran batısında yapılan yüz çizimlerini hatırlatmaktadır. O resimlerin bazıları Sultan Muhammed dönemindeki tarza öncülük edecektir. Resimler, muhtemelen birden fazla ressamın çalışmasıdır. Ayrıca Hamse-i Nizami üzerine çalışılan bir nüsha daha bulunmuştur. Bu nüshanın 1481'de hazırlanmış ve sözü geçtiği nüsha ile birçok ortak noktası bulunmaktadır.

İkisinin çizimleri ve renkleri arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. 1481 tarihli versiyon muhtemelen İran'ın batısında ve belki Şiraz'da üretilen bir nüsha olabilir. Diğer nüshalarda, özellikle Cochran koleksiyonunda ve Metropoliten müzesinde bulunan Hamse-i Nizami'de (Şekil 5), parlak ama hoş gözükmeyen renkler bulunmaktadır. Bunlara ilaveten Hamse-i Nizami'den bir başka nüsha daha vardır, bu nüsha 15.y.yılın üçüncü çeyreğine ait ve hatta İran'ın batısına ait olduğu söylenmektedir. Bu nüshada renkler güçlü bir şekilde kullanılmış, figürlerin yüzleri ve gözleri, İran'daki cari tarza yabancı bir şekilde, resmedilmiştir. Portrelerde Avrupa resmine ait özellikler yakalanabilir. 69 numaralı nüshada, iki yaprak bulunmaktadır. Bu iki yaprağın üzerine çok maharetli resimler yapılmıştır. Bu çalışmalar muhtemelen İran'ın batısına ve Uzun Hasan'ın devrine aittirler. Bu yapraklardan biri uyuyan Rüstem'i bir güzel manzara içerisinde göstermekte, aynı anda Rüstem'in atı, Rahş, bir aslan ile mücadele etmektedir. Bitki ve çiçek dolu manzarada, düşsel bir sahne ile karşılaşılmaktadır. (Şekil 6)

Bilindiği gibi o dönem resim sanatının başlıca merkezi Herat'tır (Binion, 1998: 13) bunu İran batısındaki tarzın dağınıklığından da anlayabiliriz. Zira Herat tarzı gibi bütünleşen bir tarz ve düzenli bir kompozisyona sahip olmamıştır.

Pir Budak'ın mevki düşkünlüğü onun erken ölümüne yol açmıştır. 1367 'de babasına başkaldıran Pir Budak'ı Cihan Şah'ın sipahileri Bağdat'ı işgal edip ortadan kaldırmışlardır. Bu olaydan İki sene sonra Cihan Şah rakibi Uzun Hasan tarafından öldürülmüş ve Akkoyunlu Türkmenleri Karakoyunlu Türkmenlerin yerine geçmişlerdir. 1467'de Akkoyunlu Türkmen imparatorluğu kurulmuştur. Uzun Hasan bu tarihten itibaren Tebriz'i başkent seçti ve imar faaliyetlerini başlatarak Heşt Behişt Sarayını yaptırmıştır. (Çağman-Tanında, 1979: 26)

Şekil 7: Feriborz Key Hüsrev nezdine yetiştiğinde, Büyük Başlı Şehname, Türkmen, Ekolü, Gilan, 1495/ 899 H, 162 × 244 mm

Bazı belgelerde Uzun Hasan'ın sarayında duvar resimleri olduğu konusunda rivayetler bulunmaktadır, fakat o dönemden sadece oğlu Halil'in emriyle hazırlanan ve hazırlanıp Uzun Hasan'a armağan edilen resimli bir kitap kalmıştır. Ayrıca, Uzun Hasan'ın hüküm sürdüğü dönemde (1466- 1477) saray dışı hamilerin tarafından da bazı kitaplar sipariş edilip hazırlanmıştır. Onlardan kalan bir örnek 1467 yılında, Kâtip Şerifettin Hüseyin'in Şirvan'da yazılan bir şiir divanıdır(Şekil 4). Şirvan emiri Faruk Yaser o dönem Türkmenlerin saltanatını kabul etmiş ve muhtemelen divan onun tarafından yaptırılmıştır. İlaveten Şirvan şehri Hazar denizine yakın olan itibarlı bir ticaret merkezi olarak tanılıyor ve Türkmen sanatçıların toplanma noktasına dönüşür. Şirvan Şiir Divanındaki figürlerinin özellikleri, Timurlu Ekolündekilere benzer olsa da, küçük boylu, ince boyunlu figürlerin üzerinde büyük kafa yapılması, 9. Hicri yüzyılın son çeyreğinde (15. yy) Türkmenler döneminin minyatür Ekolüne zemin hazırladığını göstermektedir. 9. Hicri yüzyılın sonunda seri üretilen resimli kitaplar, satış amacı ile çoğaltılmaya başlanmıştır. Bu kitaplar şaşırtıcı renk kullanımı, yeni kompozisyonları ve alışılan ve alışılmayan faktörleri bir araya getirmeleriyle, göz kamaştırıcı bir sentez ortaya çıkarmışlardır. Resimlerde değişik zamanların bir arada resmedilmesi ilgi çekicidir: Şirin'in sarayının içi gök mavisiyle akşam saatlerini gösterirken, tam onun karşısında ki sarayın dışı parlak renklerler gündüz zamanını yansıtır.

9. Hicri yüzyılın sonundaki Türkmen Ekolünde yapılan resimler, Herat Ekolünün resimleri ile kıyaslanırsa, Türkmenlerin resimlerinin çoğu duygusal bir yapıya sahip olduğu anlaşılır; oysaki Timurlu resimlerinin ise mantıksal yönünün ağırlıkta olduğu görülmektedir (Cenby, 2000: 76).

Türkmen Ekolü, Yakup Bey (1477- 1489) döneminde zirveye çıktığı gibi, Herat Ekolü da, 1467 yılında, Sultan Hüseyin Baykara tahta oturduğu dönemde, parlak dönemini yaşamıştır (Cenby, 2000: 74).

Bir deyişe göre İstanbul'daki, 15.yy'a ait albümlerin çoğu Mâverâünnehir veya Herat'ta, veya 15.yy'lın ortasında Türk kültürünün önem taşıdığı bir merkezde yapılmış olabilir.

Şekil 8(a): Siyah Kalem, Ozan devler, 15.yy

Şekil 8(b): Siyah Kalem, Rakkaslar, 15.yy

Ama bu bölgelerin tarihi ve Şahruh'un dönemindeki yapılan eserlerin özelliklerine bakıldığında Cihan Şah döneminde İranlılaşan Türkmenlerin çalışmasıyla ve daha sonrası Şiraz'daki Türkmenlerin ortaya

çıkardığı tarzıyla bu üslup giderek olgunlaşmıştır. Piyasa için üretilen kitapların çoğunun kalitesi, saray ve aristokrat kitle için yapılan divanlar ile kıyaslanamaz. Nitekim çok sayıdaki kitap üretimi, Türkmen Ekolünün İran, Türkiye ve Hindistan'da yayılmasına neden olmuştur.

Uzun Hasan zamanından kalan birkaç eser Türkmenlerin sevdikleri resimlerinden bir örnektir. Onlardan en eskisi, 1468 tarihli "Şervan Yaşmahi" adlı bir seçki kitap olarak Hazar denizin batısında yazılmış ve şimdi Britanya Müzesinde tutulmaktadır. Resimdeki atmosfer, o yüzyılın ortalarında Şiraz ve Herat'ta yapılan eserlerden daha huzurlu ve sakindir. Bu kitap'ta daha da ilgi çeken bir kompozisyon, Bağdat'ı selde gösteren bir minyatüre aittir ki sade ama derin perspektifiyle maharetle yapılmıştır. (Gray, 1976: 144)

Uzun Hasan başkentini Şiraz yerine Tebriz'de kurmuştur, Tebriz'in tarzı Şiraz'dan daha ileri seviyede idi. Bu ilerleme Fatih Albüm'ü olarak bilinen albümün, Tebriz'de yapılmış bazı çizimlerinden de anlaşılmaktadır. Bu eserler Tebriz'de, Hırstıysan kültürünün etkisini gösterir ayrıca resimdeki giysilerde ve resmin genel tarzında Çin etkisi de bulunur. Bu durum Tebriz Sarayındaki sanat ortamının çok yönlülüğünü ve zenginliğini belirtir (Çağman- Tanındı, 1979: 26). Çin etkilerinin çoğu Ming dönemine ait özelliklerdir; çünkü Moğol Yu An dönemin yerine geçen Ming döneminde, Çin ve Timurlular arasındaki ilişkiler gelişerek, Ming ve Timurlu sarayı arasında elçiler gönderilmiş, o dönemdeki Çin elbiseleri ve eşarpları da resimlere yansımıştır (Deveci, 2013:1785). Bu dönemin resimlerinde bir iki tane beyaz lacivert seramik çini kapların resmedildiği görülür. 15.yy'ın başında, hatta bazı Çin resimlerinden kopyalar yapılmıştır.

Aslında Tebriz o dönemde Ortadoğu'da önemli bir alışveriş merkeziymiş ve 1330 – 1450 arasında yani yüz elli sene boyunca Çin ve İran sanatının birbirine olan etkisine tanıklık etmiştir (Pakbaz, 2001: 57).

Türkmen Ekolünde önemli nüshalardan biri resimli bir Şehnamedir ki 1493 yılında Gilan bölgesinin bir hanı olan Sultan Ali Mirza için yapılmıştır. Bu Şehname'nin 350 resmi iki üslupta resmedilmiştir. Birisinde insan figürlerinde başlar vücutlara oranla daha büyük yapılmıştır, bu yüzden İslam resim literatürüne "Büyük Kafalılar" olarak geçmiş (Deveci, 2017: 59) ve bu şehnameye "Büyük Kafalı Şehname" adı verilmiştir. "Feriborz'un Key Hüsrev nezdine gitmesi" (Şekil 7) adlı resimde kafalar o kadar abartılı olmamasına rağmen o çalışmada farklı özellikler bulunmaktadır: parlak renkler, büyük figürler, çimenlerin düzenli durması, mekân ve insan arasındaki bağa özen göstermemek onun özelliklerindedir. Bu nüsha diğer ticari siparişlere göre dikkat ve zarafetle yapılmış bir çalışmadır (Cenby, 2000: 77).

Türkmen sultanlarının en önemli resimli kitabı bir Hamse-i Nizami nüshasıdır. Bu nüshanın resim tarzı, Timurlu ve Safevî dönemlerinin arasında gelip giden bir tarzdır.

Şekil 9: Hazreti Ali'nin ejderha ile savaşı, Havarannâme, 1476/ 881 H, Ferhat

Şekil 10: Hüsrev ve Şirin, Hamse-i Nizami, Tebriz Türkmen Ekolü, 15.yy, 190× 290 mm

Bu kitabın bir sayfasında kitabın önceden Babür (vefat 1456) için yapıldığı ifade edilmiştir, sonradan Akkoyunlu Türkmenlerinden Halil'in eline geçmiş ve onun emri ile babası, Uzun Hasan için tamamlanmıştır. Kitap Halil'in 1477'da vefatından sonra, kardeşi, Yakup Bey'in eline geçer. O zamana kadar bitmemiş olan kitap, daha sonra Şah İsmail Safevi'nin eline düşmüştür. Kitaptaki resimlerin Safevi dönemine ait birkaç tanesi dışında kalanların devrin usta sanatçılarından Derviş Muhammed ve Şeyhi tarafından yapıldığı kayıtlıdır (İnal,1995:157).

Yakup Bey'in döneminde yapılan resimlerin, Büyük Kafalı Şehname'ye göre, Şirvan'daki yapılan şiir divanındaki resimlerle bağlantısı daha kuvvetlidir, ancak Hamse'nin resimleri boyut ve kalite açısından, Şirvan'daki şiir divani ile kıyaslanamaz, ama insan vücudu ve boyunu ikisinde de benzer şekilde uzun

yapılmıştır. Herat Ekolünün gözetleyici tarzının karşısında, bu tarzlar Uzun Hasan'ın döneminden 10 sene sonrasına kadar devam etmiştir.

Özellikle albümlerde arada bir zarafetli hoş çizimler bulunmaktadır. Bu çizimler bazen renksiz olarak, bazen de parlak boyalarla renklendirilmişler, çizimler bazen yaprak ve süslü çiçek elementlerine ve bazen de 12.yy'da Horasan bölgesinde revaçta olan gravür ve murassalar gibi karmaşık çizimlere sahiptir, ancak bu dönemde balık, kuş, Anka kuşu ve ejderha gibi gelişmiş çizimleri görmek mümkündür.

Diğer dönemlerde bazı hayvanların resmi bulunur ki muhtemelen canlı hayvanlara bakılarak yapılmışlar; bir çift at, geyik başı ve hatta manzara içerisinde buluna ayı, tavşan ve çok sayıda yırtıcı hayvanlar. Bu tür resimlerde bulunan insanlar 9. Hicri yüzyılın (15.yy) ilk yarısının giysilerini taşıyorlar ve Herat resimlerine göre biraz bodur, şişman ve daha hareketli gözükmekteler.

Bazı iptidai çizimlerin mükemmel kompozisyonları 14.yy'ın hissini ifade eder, ama kuvvetli gerçekçiliği ve Timurlu manzara özelliklerine sahip olanları daha ileri bir tarihe ait olduklarını anlaşılır. Ancak albümdeki resimlerin birçoğu yabancı bir tarzla işlenmiştir. Az renkli olan o sayfalarda, sakallı, uyumsuz vücut oranlı olan şahıslar, göçebe yaşamına ait kalın giysiler ve zayıf atlarıyla görünürler. Ayrıca dans eden, mücadele veren, at çalan ve yük taşıyan, figürler bulunur (Şekil 9) . Bu figürler Taoisti şeytanlarına benzer bir şekilde yapılmıştır ve kesinlikle İran ve Çin arasındaki bölgeler ile bağlantıları vardır. Giysi türleri Moğolca olarak Türkistan'a ait değildir. Karikatürce çizimleri, bu çalışmaların Orta

Şekil 11: Zafernâme nüshasından iki sayfa, (1467- 70/ 871- 84), John Hopkins Üniversitesi

Asya'ya ayıt olmadığını da ispatlıyor. Resimlerin detayları onların 1400. yılın öncesine ait olmadığını, çizim tekniklerinin 1485 sonrasına ait olduklarını göstermektedir. Ancak bu resimlerin Uzak doğu ve Timurlular ile ilişkide olduğunu da inkâr edemeyiz.

1419- 1422 arasında, Baysungur'un gönderdiği Kiyasettin'in Şahruh'un elçisiyle Çin seyahatine gittiğinde orada gördüklerini tamamen Tarih-i Abdurrazak adlı kitabında getirmiştir. O, kitapta, Çin ve Hotan'da Taoism ve Budizm'e ait duvar resimleri tanıtmaktadır. Çin resminin mükemmelliği onu etkilemiştir (Gray, 2005: 91). Fatih Albüm'ünde bulunan onlara benzer çizimler, yabancı tarzlara yönelik bir eğilimi gösteriyor. Bu resimleri himaye edenler ister Timurlular olsun ister Türkmenler, Orta Asya'da göçebe yaşamı sürdüren hamilerden olmalıdır.

O kesim, çoğunlukla geçmişteki inançlara bağlı kalarak İslami geleneklerine az inanmıştır. O yüzdendir ki şiddet, yumuşaklık ve zarafeti bir araya getirmişlerdir. Bu çalışmalar için Türkmen Ekolü terimini kullanmak daha doğrudur. Bu tür resimleri, İran'ın batısındaki tarzların ve Şiraz'ın 1453'te işgal edilen döneminde hazırlanan resim çalışmalarının arasında sayamayız (Gray, 2005: 92).

Tabela 1, Türkmen Ekolün hamilerini göstermektedir (Ajand, 2003: 41). Tabela 2 Türkmen Ekolüne ait eserleri gösterir. Türkmen Ekolün en seçkin eseri "Haveranname-i İbni Hisam" olarak 1476 yılında

yapılmıştır. Bu nüshanın resimleri, Ferhad adlı bir ressama mal edilmektedir (Deveci, 2017: 57). Bu resimlerde Türkmen Ekolün temeli sağlamlaştırılmıştır (Şekil 9). Türkmen Ekolü 1459 civarından sonra yarım yüzyıl daha devam etmiştir. Bu elli sene içerisinde Herat Ekolünun etkisi altından çıkmış ve daha da bağımsız ve arı hale gelmiştir.

Şekil 12: Key Hüsrev seyahati, Emir Hüsrev Dehlevi'nin divanı, Herat Ekolü, 15.yy

Türkmen Ekolü 9. Hicri yüzyılın ilk yarısında Herat Ekolünun etkisi altından çıkmasına rağmen, 1455 yılında Pir Budak'ın Herat'taki sarayından taşınan sanatçılar Herat Ekol geleneğini Sultan Halil himayesi altında devam ettirmişlerdir (Ajand, 2003: 43).

2.2. Türkmen Ekolünun Özellikleri

Genel olarak Türkmen Ekol 'un özelliklerinden alttakiler söylenebilir:

Şişman ve bodur figürler, büyük başlar, bulutların özel yapıları, çiçekler, çalı, kayalar, az vurgulu çizgiler, arka planda nazik renk kullanımı, geometrik yeşil ve basit bitkiler, kayalı ufuk, arka planda koyu yeşil renkli kütle bitkiler, sarı renk veya yumuşak bir yeşil. Türkmen Ekolünde 1499 yılından sonra kompozisyonlar daha büyük ve daha bilgili kullanılmıştır. Çeşitli manzaralar da yapılmaya başlamıştır.

Manzaranın, insandan daha üstün durması, Tebriz'de Yakup Bey Akkoyunlu'nun dönemindeki Türkmen Ekolünün, elde ettiği son özellik ve atılım sayılır. (Şekil 10)

3. Herat Ekolü

3.1. Siyasal ve Sosyal Durum

Bu dönemde İran hükümeti iki parçaya bölündü. Sonuçta iki minyatür Ekolü paralel olarak yetişiyor. Yakup Bey döneminde Türkmen Ekolünün yükseldiği gibi, Sultan Hüseyin Baykara 1469'da tahta oturduğunda da, Herat minyatür ekolü parlak dönemini geçiriyor.

Herat Timurluların asıl başkenti olarak, iki aydın şehzadenin tahta oturmasından önce Timurlu ve Türkmen hanedanlarının çatışma alanına dönüşmüştü. Bu aydın şehzadeler Sultan Ebu Sait ve Sultan Hüseyin Baykara'dan başkası değildir. Ebu Sait'in mutlak halefi olan Sultan Hüseyin, otuz altı sene boyunca Hazar denizin kayısındaki bölgelerden Amuderya'ya kadar güvenle hüküm sürdürmüştür (Pope, 1996: 55). Sultan Hüseyin Siyasal ve askeri tehditlere rağmen Horasan halkının sosyal refahi, ekonomik, , seyahat ve ticaret güvenliğini sağlayarak, gönülleri kazanmıştır. Herat'taki huzurlu ortam ve mevcut kültürel koşullar Sultan Hüseyin'in kuvvetli bir sanat ve edebiyat hamisi olmasına yol açmıştır. Layık ve başarılı veziri, Emir Ali Şir Nevai 'nin yardımı ile Çağatay dilini (Doğu Türkçesi) edebi dil seviyesine yükseltmiş ve iki büyük edebiyat ve sanat adamını desteklemiştir: Şair Cami ve Nakkaş Bihzad. Herat Ekolünün bu dönem minyatürlerinin asaleti ve kalitesi, Sultan Hüseyin sarayının huzurlu ve güvenli ortamını göstermektedir (Cenby, 2000: 77).

Heratlı Kemaleddin Bihzad, Sultan Hüseyin sarayının en meşhur nakkaşı sayılır. Bihzad yaklaşık 1440 yılında Herat'ta doğmuş, 1553'te ölmüştür (Deveci, 2017: 61). Baysungur Mirza döneminde Herat Ekolü

geometrik faktörleri düzenleyerek rasyonel kompozisyonları ve ince uygulamalarıyla resmi yorumlamaya çalışırken, Bihzad eserlerinde insani faktörlere, insan vücudunun doğal davranışına ve kişilerin vücut ifadelerine odaklanmıştır. Aslında Bihzad, saray nakkaşlarının sanatını fazla kurallaşma ve katılaşmadan kurtarmıştır (Pope, 1996: 79).

3.2. Herat Ekolünün önemli eserleri

Oleg Grabar, Herat'ta 15.y.yılın ikinci yarısının önemli eserleri olarak aşağıdaki nüshaları sayıyor:

1- Zafernâme nüshası, Jhon Hopkinz Üniversitesinde, 1467- 8 'e ait metin ile. (Şekil 11)
2- Attar Mantıku't tayr nüshası, 1486 (Şekil 13).
3- Sadi Bostan nüshası, 1488, Bihzad'ın çalışmalarının asaletini onaylamak için bu kitaptan beş resmi örnek verir (Şekil 14, 15).
4- Hamse-i Nizami nüshası, 1495- 6 (Şekil 17).
5- Hamse-i Emir Ali Şir Nevai, 1495 (Şekil 16).
6- Heşt Behişt (Sekiz Cennet), Emir Hüsrev-i Dihlevî nüshası, 1496 (Şekil 12).

3.3. Herat Ekolünün özellikleri

Bu dönemin biçimsel özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Herat ressamları resimdeki atmosferi oluştururken çizim ve figür terkibinde, saf ve parlak renkler ve türlü dekoratif motifleri kullanmada oldukça ileri seviyeye ulaşmışlardır (Pakbaz, 2000: 644).

Herat Ekolünün sabit özelliklerini Baysungur'un döneminde hazırlanan Şehname-i Baysungur'da görebiliriz (Şekil 1, 18). Dengeli kompozisyonlara sahip olan bu Şehname resimlerinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: uzun boylu figürler, ağırbaşlı sakallı portreler, büyük ölçülü bitkiler ve çiçekler ve yeşil tek ağaçlar. Bazen de kompozisyonun temeli çapraz ve yatay unsurlardan oluşmaktadır. Bu resimlerde simetriden kaçınma isteği bulunuyor. Av ve savaş sahneleri hareketli, ziyafet sahneleri sakin ve huzurludur. Saray sahnelerinde ise ince süslemeler bulunmaktadır (Pakbaz, 2001: 61).

Şekil 13: Mantık At-Tayr Attar'dan bir sayfa, Bihzad'a atfedilen, 1486/ 890 H.

Şekil 14: Bostan-i Sadi'den bir sayfa, Bihzad, Cami kapısında dilenci, Herat, 1488-9/ 893- 4 H.

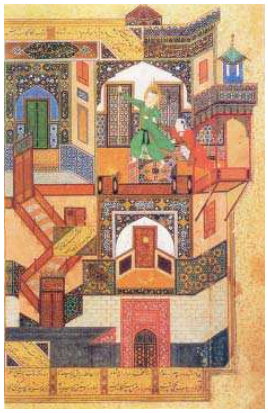

Şekil 15: Bostan-i Sadi, Bihzad, Hazreti Yusuf Züleyha'dan kaçışı1488- 9/ 893- 4 H.

İran'ın batısında Akkoyunlu Türkmen resminin geliştiği dönemle eş zamanlı olarak Sultan Hüseyin sarayında, Bihzad Herat Ekolünü yeniden canlandırmıştır. O devrin tarihçisi Khandemir'e (1475-1535) göre "Üstat Kemaleddin Bihzad çağın en mükemmel nakkaşıdır. Sanatını mükemmelliyetin doruğuna ulaştırmıştır." (İnal, 1995:143) Onun yeniciliğinin zirvesi Sadi Bostanına (1488-6) ve Nizami Hamsesi'ne yaptığı resimlerdedir (Şekil 13, 14 ve 16).

Bihzad, önceki ressamların aksine gerçek dünyaya önem veriyordu, onun çoğu resimlerinde mekân bölünmesi, nesne çoğunluğu ve hareketli insanlarla karşılaşıyoruz. Bihzad, çoğu işlerinde figürler kompozisyonunun temel binasını daire üzerinde kurmuştur.

Herat Ekolünün özelliklerini özet olarak şöyle anlatabiliriz:

a)Kırmızı rengin az oranda kullanılması.

b)Tamamlayıcı renklerin bilinçli olarak kullanılması, mavi, mor, yeşil ve yumuşak bir pembeye eğik gri renkler, net siyah ve renkler.

c) Resmin bütününde mavi renklerin galibiyeti,

d) Ustaca yapılan kompozisyonlar,

e) Figür ölçülerinin küçülmesi, abartılı kalabalık kompozisyondan kaçınma, alanı iyi bir şekilde biçimlendirme,

f) Mimari ile kompozisyon arasında yakınlık kurma, metin ve resim arasında denge sağlama,

g) Değişik yüzeylerin kullanılması doğrultusunda yeni adımlar, birleştirici çapa çizgilerin kullanması,

h) Figür çizimi için değişik yöntemler, ifadeler ve hareketler, hayvanlar çiziminde gerçekçilik,

i) Süsleme amacını aşmayan ağaçlar ve bitkiler, ifadesiz yüzler, geçmişteki kurallara bağlılık, renklerin çokluğu, kuvvetliliği ve uyumluğu, yaldız renk kullanımı, arka planı bitkilerle kaplama ve beyaz renk kullanma.

Şekil 16: Hamse-i Mir Alişir Nevayi, Iraklı şeyh arkadaşından ayrıldığı zaman, Şah Müzaffer'e atfedilen, Herat, 1495/ 900 H.

Şekil 17: Hamse-i Nizami, Ejderha ile Behram mücadelesi, Herat, 15.yy

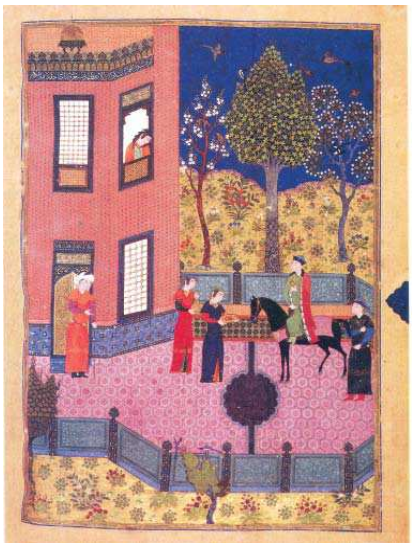

Şekil 18: Baysungur Şehnamesi, Gülnar ve Erdeşir, Herat, 1430/ 833 H.

4. Herat ve Türkmen Ekolünden iki örnek resmin karşılaştırması

Bu bölümde sözü edilen iki ekolden, iki resmi örnek seçerek, genel bir bakışla, iki ekol arasında özet bir karşılaştırma yapılacaktır. İlk resim Türkmen Ekolüne ve Haverannâme kitabına aittir. 19. Şekilde göründüğü gibi bu resim metin içerisinde yer almıştır ancak yazıların resim kompozisyonunda hiçbir rolü yoktur ama Herat Ekolüne ait olan " Havarnak Kalesi'nin Yapılışı " adlı resimde, yazılar resim kompozisyonunun bir parçası olarak gözükür (Şekil 20).

Sayfalara genel kompozisyona bakarsak Haverannâme'ye ait resim sayfanın alt kısmında bir kare içinde yer almış, ancak Havarnak resmi, bütün sayfaya yayılmıştır. İşçilerin asıl toplanma alanı alt kısımdaki karede bulunuyor, Kompozisyonların hareket çizgisi resimde kırmızı çizgi ile belirtilmiştir, bu kompozisyon Haverannâme'de "S" şeklinde ve Havarnak Kalesinde spiral şeklinde oluşmuştur. Haverannâme resminde Türkmen Ekolünde yaygın olduğu gibi figürlerin kafa ve vücut uyumu sağlanmamış, kafalar ince vücutların

üzerinde konmuştur. Havarnak Kalesi resminde ise insan vücudu uyumlu bir şekilde tasarlanmış olarak mantıklı bir esneklik ve ifadeye sahiptir ve gerçek dünyada işçilerin yaptığı günlük işlerini göstermektedir.

Şekil 19: Biçimsel Analiz, Havername İbni Hisam, Cebrail Hazreti Ali'nin gücünü Hazret-i Muhammed'e gösteriyor, Türkmen Ekolü

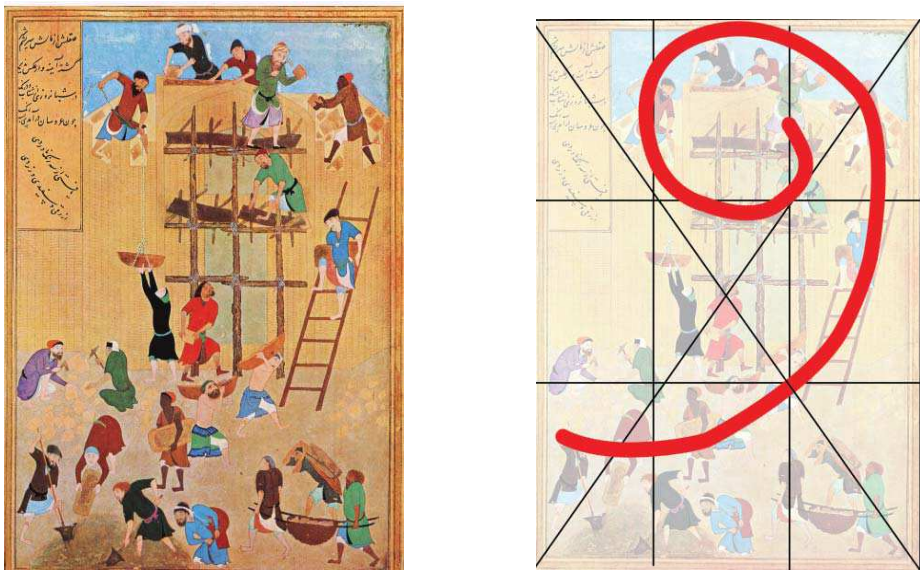

Resim 20: Biçimsel Analiz, Havarnak Kalenin inşası, Hamse-i Nizami, Bihzad, Herat Ekolü

5. Sonuç

Bu makalede yapılan açıklamalarla, Tabela 3'te Herat ve Türkmen Ekolü arasında yapılan karşılaştırmalara bakıldığında, bu iki ekolün etkileşimleri, farklılık ve benzerlikleri ortaya çıkacaktır.

A) Türkmen Ekolü İran'ın batısı ve merkezinde elli yıllık bir süreci geçirmiştir, Türkmenler göçebe yaşamlarına rağmen, İran'ın kentsel yaşam kültürün etkisi altında kalmış, Azerbaycan ve fars bölgesinde, Celayirler ve Timurlu sanatının mirasçısı olarak o sanatı kendi saltanatlarının şanını göstermek için kullanmışlardır.

B) Başta Şiraz sanatı olmak üzere, Clayirli dönemindeki Tebriz sanatının ve Herat Ekolünün ilk aşamalarının etkisi altında karışık bir tarzı benimseyen Türkmen Ekolü, on sene geçtikten sonra kendi özelliklerini ve tarzını bularak, kendini güncellemeyi başarmıştır.

C) Türkmen Ekolünün 9.y.yılın sonlarındaki resimleri, Herat Ekolünün karşısında daha duygusal ve hisse dayalıdır, Herat Ekolü ise mantıklı ve rasyonel unsurlara dayanır.

D) Herat Ekolü bu dönemin önde gelen ekolü olarak bilinmektedir; çünkü bu ekol ister başlangıç ister son dönemlerinde, kural bütünlüğünü ve düzenini kurmuş ancak Türkmen Ekolü bu konuda o kadar başarılı olmamıştır.

E) Türkmen Ekolü, kompozisyon ve resim atmosferini yapmakta zirveye çıkmamış olsa da, onun sonraki ekollere ve özellikle Safevi devrine yaptığı etkiyi görmezden gelemeyiz. Bu etkileri özellikle de kayalar ve bulutların çizimlerinde ve Sultan Muhammed'in (1477- 1555) vasıtasıyla Safevi Ekolüne aktarılan şiirsel tarzda görebiliriz.

KAYNAKÇA

AJAND, Yaghoub (1998). *İran Sanat Tarihi (11)*, 1. baskı, Tahran: Mola Yayınevi.
AJAND, Yaghoub (2003). Minyatürde Türkmen Ekolü, *Honernâme*, 5.yıl, S. 17, ss. 34- 47.
BINION, L.Wilkinson & GRAY, Basil (1998). *İran Resminin Hareketi*, Farsça tercüme: Muhammad İranmanesh, 3. Baskı, Tahran: Amirkabir Yayınevi.
CANBY, Sheila R. (2000) *Iran Resim Sanatı*, Farsça tercüme: Mehdi Hüseyni, 1.baskı, Sanat Üniversitesi, Tahran
ÇAĞMAN, Filiz- TANINDI, Zeren (1979). *Topkapı Sarayı Müzesinde İslam Minyatürleri,* İstanbul: Tercüman Yayınevi.
DEVECİ, Abdurrahman (2013). "Türk ve Çin Resim Sanatının Etkileşimi", *Turkish Studies Dergisi,* Anakara, S. 8/8, ss 1979- 1991.
DEVECİ, Abdurrahman (2017). *İran -Türk Minyatürü'nde Savaş ve Mücadele Sahneleri,* İstanbul: Kriter Yayınevi.
GRAY, Basil (1976). *İran Minyatürüne bir bakış*, Farsça tercüme: Firouz Shirvanlou, Tahran: Toos Yayınevi.
GRAY, Basil (2005). *İran Resim Sanatı*, Farsça tercüme: Arab Ali Sherve, Tahran: Donyaye No Yayınevi.
GRABAR, Oleg (2004). *İran Minyatürüne bir bakış*, Farsça tercüme: Mehrdad Vahdati Daneshmand, 1.baskı, Tahran: İran Sanat Akademisi.
HASANZADE, Esmail (2001). *İran'da Türkmen Karakoyunlu ve Akkoyunlu Hükümetleri*, Tahran: SAMT yayınevi.
İNAL, Güner (1995). *Türk Minyatür Sanatı (Başlanğıçtan Osmanlılara Kadar)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
KHOSAFI BIRJANDI, Ebne Hesam, Khavaranname, Resim ve tezhipler: Farhad, İran Kültür bakanlığının tarafından 2003'te basılan albüm
POPE, Arthur (1996). *Herat Ekolü*, Farsça tercüme: Hosein Nayyer, Tahran: Bahar Yayınevi.
PAKBAZ, Ruin (2000). *Sanat Ansiklopedisi*, 1. baskı, Tahran: Farhang-e Moaser Yayınevi.
PAKBAZ, Ruin (2001). *İran Resim Sanatı Eski devirlerden Günümüze kadar*, 1. Baskı, Tahran: Zarrin va Simin Yayınevi.
RABINSON, B.W (1998). *İran Sanatının Tarihi (İran Resim Sanatının Tarihi)*, Farsça tercüme: Yaghub Ajand, 1.baskı, Tahran: Mola Yayınevi.
RICHARD, Francis (2005). *Iran sanatının gösterişleri (Fransa Milli Kütüphanesinde 6. ve 11. Hicri kameri 'ye ayıt mevcut İranlı nefis nüshalar)*, Farsça tercüme: A. Ruhbakhshan, Tahran: İran Kültür Bakanlığı.
SCERRETO, Umberto & Grube, Ernst (1998). *İlhanlı ve Timurlu Sanatı*, Farsça tercüme: Yaghoub Ajand, 1.baskı, Tahran: Mola yayınevi.
ZEKI, Muhammad Hasan (1996). *İran Resim Tarihi*, Farsça tercüme: Abolghasem Sahab, 1.baskı, Tahran: Sahab Yayınevi.

Tablo 1

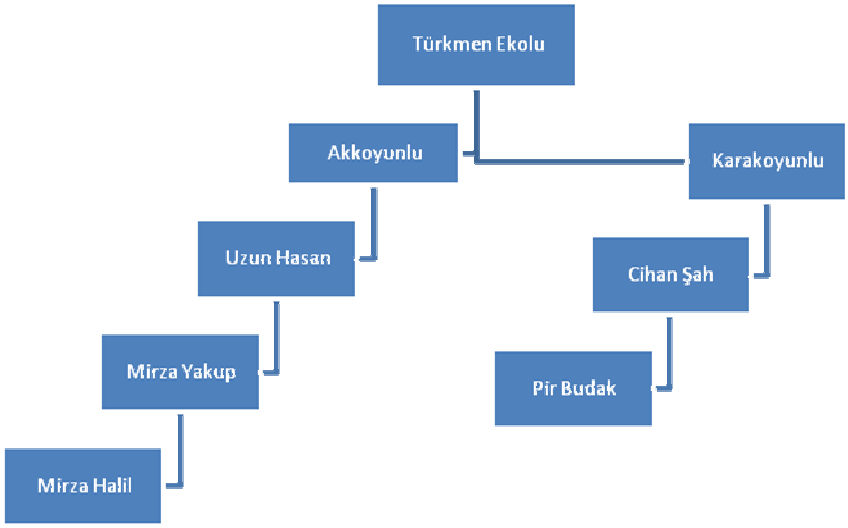

Tablo 2 (Ajand, 2003: 44)

Tutulduğu Yer	Resim Sayısı	Kâtip ve Nakkaş Adı	Eser Adı	Yıl
Britanya Milli Kütüphanesi, Londra	89		Şehname	1448 (851 H)
Britanya Milli Kütüphanesi, Londra			Gülistan	1461 (864 H)
Topkapı Saray, İstanbul			Hamse-i Emir Hüsrev	1464 (867 H)
India Office, Londra			Hamse- i Cemali	1467 (869 H)
Britanya Milli Kütüphanesi, Londra	8	Şerefettin Hüseyin	Seçkin Albüm	1469 (873 H)
Britanya Milli Kütüphanesi, Londra		Sultan	Hamse-i Nizami	1475 (880 H)
İran Dekoratif Sanatlar Muzesi	155	Ferhat	Havarannâme İbni Hisam	1476 (881 H)
		Ferhat	Hamse-i Nizami	1476 (881 H)
Topkapı Saray, İstanbul	16	Fahreddin Ahmet	Hamse-i Nizami	1459-77 (861- 82)
		Mevlana Ezher - Mevlana	Şehnâme	1485 (890 H)
Britanya Milli Kütüphanesi, Londra 146, Mss. Elliot	7	Enisi	Mantık ül- Teyr	1493 (898 H)
Topkapı Saray, İstanbul	109 + 202	- Naimüddin - Sultn Hüseyin İbni Sultan Ali - Aslan Şah Kâtip	Şehnâme (2 cilt)	1494 (899 H)

Tablo 3

Herat Ekolü	Türkmen Ekolü	Özellikler
• Kırmızı renk kullanışının azalması • Tamamlayıcı renklerin bilgisel kullanışı • net siyah beyaz rengini etkili kullanarak, maviye eğimli gri, mor, yeşil ve yumuşak pembe renkler, gösterilmesi • Eserin tümüne mavi rengin galibiyeti	• Sarı ve hafif yeşil kullanma • Arka plan kibar bir renklendirme ve kurumsallaşan yeşillerle beraber • Parlak ve canlı renkler kullanımı • Zengin ve heyecan verici renkler	**Renk Kullanımı**
• Bazen kompozisyonun esası, çapraz ve yatay unsurlardan oluşmaktadır • Sırf mantıklı ve rasyonel • Ustaca kompozisyonlar • Mimariye yakın kompozisyonlar, resim ve metnin arasında denge hissini sağlamak • Birleştirici diyagonal çizgiler kullanışı	• Duygusal ve his verici • Acemice ama asil • Çizgiye vurgu az olan tarz • Resmin bütün unsurlarını, az çok bir dekoratif desende gösteren mantıklı tasarım	**Kompozisyon**
• Uzun boylu ve heybetli sakallı yüzler • Figürlerde, ifadeler ve hareketlerinin deseninde farklılık yaratmak • Hareketli insanlarda çeşitlilik	• Semiz ve bodur figürler • Büyük kafalar • Heyecanlı yüzler	**Figürler**
• Hayvanlar, ağaçlar ve bazen de bitkilerde, dekoratif amacı etkilemeyene kadar gerçekçi bir desen • Kaba bitkiler ve yem yeşil tek ağaçlar.	• Sünger gibi kayaların ucu insan ve hayvan kafası olarak tasarlanmış • Manzara insana üstün geliyor • Yer çiçek ve bitkiden halı gibi kaplanmış • Bulutlar, çiçek, bitki ve kayaların özel tasarımı, • Kurumsallaşan ve geometrik yeşillikler ve basit bitkiler, kayalı ufuklar	**Hayvansal, Bitkisel süslemeler ve Manzara**